

ISTORIJSKE LEKCIJE O INSTITUCIONALNIM PROMENAMA U RESORU KULTURE

Apstrakt: Osnovni cilj rada ogleda se u analizi institucionalnih promena u resoru kulture kroz istoriju Srbije i utvrđivanju uloge kulture i kulturne politike u ekonomskom i društvenom razvoju. Moć, politika i ideologija biće predstavljeni u radu kroz odnos kulture, ekonomije i društvenog razvoja i obrnuto. Glavni nalazi iz različitih istorijskih faza, otvoriće diskusiju o institucionalnim promenama kroz istoriju do današnje – tranzicione kulturne politike koja deli attribute sa savremenom ekonomskom politikom, što će omogućiti univerzalne preporuke koje se odnose na buduća sistemski rešenja. Analiza će uključiti istorijski metod, analizu sadržaja, kritičke diskursne analize (kritičkih kulturnih studija, kritičke studije o razvoju, dekolonijalne studije) analitički okvir nove institucionalne ekonomije u kombinaciji sa metodološkim pristupima evolucionarne ekonomije, održivih tranzicionih tržišta, novih monetarnih teorija, teorija feminističke ekonomije i ekološke ekonomije (koje uključuju nemonetarizovani rad i implikacije eksternalizacija na ekosistem i neplaćeni rad). Nalazi iz različitih istorijskih faza (od I, II, III Jugoslavije do danas) obezbediće osnov za sagledavanje kontinuiranih institucionalnih promena po fazama i različitim faktorima uticaja (ideologija, identitet, politika) na makroorganizaciju i mikroorganizaciju sistemske okvire na dihotomijama: država vs. slobodno tržište, instrumenti (fiskalni i monetarni), politički sistem, centralizacija vs. decentralizacija, potreba za demokratizacijom.

Ključne reči: faze kulturne politike, ideologija, moć, institucionalne promene, radničko samoupravljanje u resoru kulture, endogeni razvoj

UVOD

Institucionalna analiza različitih istorijskih faza kulturne politike u Srbiji, obezbediće osnov za sagledavanje institucionalnih promena u resoru kulture, kao dela ukupne privrede. Kultura predstavlja polje izraza vrednosti, njihove ekspresije, simbola, smisla pojedinca i društva, koje se distribuiraju u društvu. Resor kulture

kroz institucionalne promene u kulturnoj politici omogućava eksplicitno ili implicitno čitanje ideologije, povezano sa ekonomskim instrumentima kulturne politike i ukupnom privredom. Drugim rečima, u zavisnosti od toga šta i na koji način je finansirano predstavlja odraz kulturnog sadržaja i refleksiju represivnog i ideološkog aparatusa.

Razlike koje će biti uočene u izdvojenim istorijskim fazama sugerišu različite modele kulturne politike. Pomenute razlike ne proizlaze iz kulture, već iz politike koja može biti autoritarna, totalitarna ili demokratska (Prnjat, 2007; Vićentijević, 2021).

Uvažavajući polaznu literaturu iz sfere kulturne političke ekonomije koja daje dobar analitički okvir za analizu odnosa države i kulture, biće moguće sagledati tokove kulture kroz različite faze modela kulturne politike. U vezi sa prethodnim, podela na različita razdoblja kulturne politike može biti predstavljena kroz tri osnovne istorijske faze I Jugoslavija, II Jugoslavija, III Jugoslavija (Đukić, 2012) i savremeni kontekst.

Za fazu kulturne politike I Jugoslavije karakteristični model je bio *nacionalno emancipatorski*, kog je karakterisala izgradanja nacionalne države i nacionalnog (kulturnog) identiteta, sa dva različita dinastijska pristupa, u monarhističkom uređenju. U fazi II Jugoslavije, izdvaja se nekoliko modela kulturne politike, kao zasebnih podfaza u socijalističkom državnom uređenju. Od *državno-administrativne*, prema varijacijama *državno-prosvetiteljske* i *paradržavnog modela*. Faza II Jugoslavije je od posebnog interesovanja u ovom istraživanju, pre svega zbog činjenice da su se velike institucionalne promene dogodile, od centralizovane države; prema kulturnoj unifikaciji; demokratizaciji, praćenju decentralizacijom i deetatizacijom. Poseban fokus u tom pogledu će biti dat podfazama paradržavnog modela kulturne politike i radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji. U II Jugoslaviji desilo se delegiranje moći sa državnih na stručna tela, evoluirajući prema procesima direktnih pregovaranja u radničkom samoupravljanju. U radu su akcentovane važne istorijske lekcije, kao endogena znanja radničkog samoupravljanja u paradržavnom modelu kulturne politike, u kom su sve zainteresovane strane mogle participirati u razvoju posebnih oblasti, grana ili kulturnim akcijama, što je pretpostavljalo izrazitih kulturnih potreba, reflektovano u poslednjoj podfazi *liberalizacije u kulturi*.

III Jugoslaviju, koju su karakterisali reverzibilni procesi od ponovne jake centralizacije u *državno-administrativnom* kulturnom modelu, sa ciljem izgradnje novog jugoslovenskog nacionalnog identiteta – datog od strane političkih elita prema populusu. Od 2000-te godine, velikim političkim, ideološkim i sistemskim promenama

ma model kulturne politike karakterišu tranzicione dinamike, prepoznat kao *tranzicioni ili post-tranzicioni model*. Savremeni model karakteriše kulturna konfuzija, krize i izazovi životne sredine, koji dele attribute i izazove savremenih ekonomskih sistema – permanentnih problema sa kojima su suočene zemlje u istorijski hegemonno nepovoljnoj poziciji, imajući u vidu globalno nepovoljne dihotomije.

Analiza modela kulturne politike, vodi nas potrebi sagledavanja kompleksnih i neizbežno ispreplitanih odnosa kulture, društva, ekonomije, ekologije, politike, ideologije u savremenom kontekstu. Oslanjajući se na istorijske lekcije, cilj je prepoznati endogena znanja na koja se mogu osloniti promišljanja o budućim alternativnim održivim ekonomskim politikama, koja će ponuditi strategiju izlaska iz permanentno neodrživog sveta.

ODNOS DRŽAVE I KULTURE IZ PERSPEKTIVA KULTURNE POLITIČKE EKONOMIJE, KULTURNE POLITIKE I KRITIČKIH RAZVOJNIH STUDIJA

Prvi deo istraživanja ima za cilj da otvori promišljanje u vezi sa odnosima država, kultura, politika, ideologija i razvoj, uvažavajući kritičke refleksije.

Osnovne odrednice države su *ljudi, prostor i aparatus*. S tim u vezi fundamentalna svrha države može biti svedena na podršku društvene vitalnosti, nošenu kulturnom sferom, kroz upravljanje u suverenim prostornim granicama. Autor Džesop, promišljajući o funkcijama države referiše na stavove Milibanda vs. Altisera; tj “da brani interese dominantne klasevs. obezbedi društvenu koheziju u klasno podeljenim društvima”, dodajući da “državne institucije postoje na obe strane, kao legalna granica između “javnog” i “privatnog”, imajući u vidu da je pomenuto ograničenje nekada legalna mistifikacija sa legitimnim efektima, koja je pod rizikom da obezvređi razliku između totalitarnih i demokratskih režima (Jessop, 2016). U odnosu na klasičnu marksističku teoriju države shvaćene kao *represivnog aparata*, Altiser uvodi *ideološki državni aparat* prepoznajući izvesni broj *realnosti koje su neposrednom posmatraču predstavljene u obliku posebnih specijalizovanih institucija*, zaključujući da je važno kako institucija funkcioniše kroz minimiziranje sektorskih pozicija na relaciji javno-privatno (Althusser, 1971).

Ukoliko kulturnu posmatramo kao infrastrukturnu osnovu za proizvodnju vrednosti, značenja, sadržaja i društvenih relacija, onda postaje jasno da je odnos između države i kulture trajno povezan proces sa povratnom spregom. Kulturna politička

ekonomija reflektuje osnovni cilj kroz neophodnost čvršćeg povezivanja kulture u prostor političke ekonomije - za koju je važno trasirati novi pravac sagledavanja. Neophodnost koju diktira savremeni kontekst, jeste pritisak iz kulturne sfere usmeren na državu – kako bi se transformisala u društveni, a ne konstrukt političkih elita.

U tabeli 1. predstavljena je kumulativna genezamoderne države, koja je relevantna za razumevanje institucionalnih promena. Autor Vilke (Jessop, 2016) je prepoznao četiri ključne etape, koje karakterišu različiti nivoi moći, podržani određenim državnim usmerenjem, društvenim diskursima i vrednostima koje su trasirale razvojne pravce podržavajući i popularizujući određene nauke. Moguće je zaključiti da su svi pomenuti faktori doprinosili institucionalnom oblikovanju svake posmatrane ere.

Tabla 1. Kumulativna geneza moderne države

Vreme	Istorijski	Društveni	Nauke	Moć	Upravlja medijum	Politička državna forma
XV-XVI	Sekularizacija	Moć	Vojne	Vojska policija	Sila	Apsolutna bezbednost
XVI-II-XIX	Konstitucija	Legalnost	Pravne	Sistem sankcija	Pravo	Konstitutivna država
XIX-XX	Industrijalizacija	Siromaštvo	Ekonomske	Fiskalni kapaciteti	Novac	Država blagostanja
XX-XXI	Tehnologizacija	Rizici	Informatičke	Mreže komunikacije	Informacija	Država kontrole

Izvor: Oblikovanje na osnovu Jessop (2016)

Kumulativna geneza moderne države predstavlja okvir za razumevanje izazova moderne države, politike, sistema, njihove (d)evolucije i razvojnih paradigmi. Kada Vilkeovu *kumulativnu genezu* proširimo analitički na sagledavanje institucija Altiserovog *ideološkog aparata države*, tada međusobne veze sfera kulture, društva, ekonomije i današnjih izazova životne sredine, nedvosmisleno postaju jasnije. Takođe, kroz kumulativnu genezu države, kulturne relacije i razvoj naučnih disciplina prava, vojnih nauka, političke ekonomije, informatike, jasna je naučna evolucija i njena podrška u formulisanju javnih praktičnih politika.

Iz ugla teoretičara kulturne politike, “kulturna politika je javna praktična politika državnih administrativnih i ostalih tela koje imaju političku, pravnu i finansijsku moć da donose važne pravne i izvršne odluke u oblasti kulture”; čiji sadržaj obuhva-

ta izučavanje modela, instrumenata i strategija od strane institucija koje su formalno delegirane za vođenje kulturne politike (Đukić, 2012). U tom smislu, svrha kulturne politike ogleda se u definisanju funkcija kulture, koje će se osloniti na akademska znanja, prateći generalne razvojne tendencije uslovljene ideologijom društva.

Kulturna politika poseban značaj dobija u periodu nakon WWII, kada mnoge države počinju da je oblikuju i implementiraju kao javnu praktičnu politiku. Posleratne države su bile podstaknute u pomenutom procesu generalnim razvojnim i ekspanzivnim politikama oporavka, ali pre svega *Univerzalnom deklaracijom o Ljudskim pravima*¹ predloženom od strane UN, a ratifikovanom od strane članica. Pomenuti period karakterišu dihotomije u pogledu na globalne podele *Istok - Zapad*, *Gvozdena zavesa* koja je predstavljala svojevrsnu teritorijalnu, ideološku, političku, ekonomsku i kulturološku barijeru. Dok se u Istočnom bloku levičarski orijentisanom razvijaju različiti modeli socijalističkih ekonomija koji su promovisali i slobodno tržište i centralno plansku privredu; Zapadni blok je otvoreno promovisao liberalno kapitalističke pristupe razvoja društva i ekonomije slobodnog tržišta. Istovremeno se u oba bloka osnivaju međunarodne organizacije za finansijsku podršku zemljama članicama².

U posleratnom periodu, sa Trumanovim govorom iz 1949. godine predstavljen je koncept *razvoja*³, koji donosi dihotomije u pogledu na *razvijene vs. zemlje u razvoju/nedovoljno razvijene*, koje će poneti attribute razvijenog/bogatog globalnog severa vs. nerazvijenog/siromašnog globalnog juga. Razvoj i njegov magloviti značaj, od nastanka donosi izazove, implicirajući nove dihotomije sveta: istok – zapad; sever – jug; kasnije centar – periferija; koji je diktirao razvojnu interpretaciju ekskluzivno u kontekstu ekonomskog rasta, ne uvažavajući posebnosti nerazvijenih zemalja⁴ i njihove različite endogene kontekste, što će predstavljati povod/pokušaj rešavanja kroz uspostavljanje pokreta nesvrstanih – kao realne drugosti u promišljanju o razvoju, kolonijalizmu i međunarodnoj saradnji.

1 Međunarodna konvencija za ljudska prava i ostala međunarodna dokumenta, sa posebnim akcentom na Član 27 o pravima čoveka na slobodnu participaciju u kulturnom životu

2 *The Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) članstvom je obuhvatala zemlje Zapadnog bloka, dok je kontrateža u ekonomskom smislu predstavljao *The Council for Mutual Economic Assistance* (CEA) uključujući zemlje Istočnog bloka.

3 development

4 Geografski, kulturni, ekonomski nivo blagostanja/bogatstva, ako se u obzir uzmu realna ekonomija, prirodna i kulturna dobra i resursi

Autor Munck (2016) objašnjava evoluciju kritičkih razvojnih studija (KDS) kao teorijski pravac kritičkih studija (KS), *kroz kritiku esencijalnih u sagledavanju savremenih pitanja*. On sugerše da evolucija KDS dolazi iz KS, pre svega, oslanjajući se na frankfurtsku školu, društvenu teoriju, prema izgradnji KDS sa ciljem da se objasni *šta je pogrešno sa trenutnim društvenim poretkom i ko su agenti promena koji mogu ostvariti praktične ciljeve za društvenu transformaciju* (Munck, 2016).

Iako je održivi razvoj teorijski i javno-politički objašnjen pozitivnim atributima, u domaćem i međunarodnom kontekstu, “kao pravedna ideja koja teži balansiranošći stubova, on u praksi često favorizuje ekonomski stub u odnosu na preostala dva – društveni i ekološki, dok se kulturni aspekt često ni ne razmatra (Kočović De Santo, 2019;2020a).” Savremeni ekonomski poredak u pogledu na ideje, ideologiju, narative, vlasničku strukturu, obaveze i prava u odnosu na ugrožene resore, sektore i organizaciju rada je neodrživ i izuzetno ranjiv⁵ (Kočović De Santo, 2020b). Razlog prethodno pomenutog izazova leži pre svega u činjenici nesavršene mikroekonomske neo-klasične analize, koja se bazira na teorijama cena, i kao takva onemogućena je da obuhvati suštinski najvažnija pitanja u vezi sa ugroženom životnom sredinom (koja obuhvata kulturni prostor i društvene dinamike). Kada od idejno i deklarativno balansiranošći razvoja, u praktičnoj primeni dobijemo ekstremno nebalansirane i štetne ishode, kao posledicu negativnih eksternalija ekonomije na društvo, kulturu i životnu sredinu, to nas vodi urgentnoj potrebi kritičkog razmatranja razvoja sa ciljem napuštanja štetnih dinamika.

Kritički osvrti na razvoj, u odnosu na ekonomsko istorijski kontekst obuhvataju društva, ekonomske, a kasnije i izazove životne sredine, posebno kroz refleksije eko-feminističkih pravaca. Kritika usmerena na razvoj otvorila je problem u vezi sa nepoštenom distribucijom bazičnih potreba stvaranjem i alokacijom vrednosti; siromaštvom; obrazovanjem; zdravstvom; infrastrukturnim mrežama; održivošću životne sredine; upravljanjem; ugroženim osnovnim ljudskim pravima; sferom javnog prostora, javne i društvene imovine – kao zajedničke, preko koje prirodne i kulturne sfere trpe direktni pritisak u odnosu na razvojne paradigme (Kočović De Santo, 2021a;2021b;2021c). Umesto da se konstruisanje ekonomske politike zasniva na kulturnim vrednostima i vrlinama društva koje je ono izgradilo neodvojivo

5 Ekonomske politike i instrumenti kojima se pribegava u sistemu permanentne krize su neodrživi; logika na koju se poziva savremena teorijska i praktična ekonomija kroz nekritički prihvaćene egzogene ideje razvoja, rasta, javnog duga, mere štednje, razvoja zasnovanog na stranim direktnim ulaganjima (SDU) su funkcionalno neodrživi (Kočović De Santo, 2020b).

od životne sredine, logika savremene ekonomije hegemono monopolizuje vrednosti društva oblikujući ih u narativ koji podržava produktivističko-konzumerističko biće (Kočović De Santo, 2019; 2020a). Autor Sachs (2010) objašnjavajući prirodu rasta ekonomskom pokretačkom silom navodi da *ekonomski razvoj ima kanibalističku prirodu, jer se hrani prirodom i zajednicom vraćajući na njih neplaćene troškove*; dodaje da je ekonomski razvoj *koncept monumentalne praznine, jer je semantički konfuzan i smisaono neodređen, dajući nadu u pozitivne ishode i konotacije koje često prati mračna strana raseljavanje, oduzimanje imovine, pritisak na najranjivije članove društva i prirodu*; process koji je u svim industrijalizovanim zemljama doveo do društvenih polarizacija i dubljih jazova (Sachs, 2010; Kočović De Santo, 2019; 2020a).

U teorijskom smislu kultura i kulturna kritika prepoznate su kao esencijalno značajne u poststrukturalističkim promišljanjima. Kritički razvojni uvidi, mahom su dati iz post-marksističkih krugova i pravaca, obuhvaćeni relacijom moć-znanje, uključujući kritiku *evrocentričnog i mejnstrim diskursa* (Munck, 2016); *razvojnu paradigmu koja donosi disbalans, umesto da rešava izazove* (Kapoor, 2008); nejednakost i eksploataciju kroz unifikaciju kulturne raznovrsnosti, prema kulturnoj homogenizaciji koja je u funkciji univerzalnih praksi globalizovanog ekonomskog poretka. Istovremeno je prisutna "konstrukcija objektivnog znanja" kojim međunarodna zajednica interveniše, ojačavajući moć formalnih političkih elita u pojedinačnim državama, pri čemu se u takvim procesima ljudi i priroda objektivizuju u zemljama *Trećeg sveta* (Castro, 2004; Rist, 2010; Kothari et al., 2019). Iz Eskobarovog ugla, razvoj je *sistem univerzalnosti koje su primenjene kroz tehničko-tehnološke intervencije, sa ciljem donošenja "očajnički potrebnih" dobrobiti za targetirane populacije* (Escobar, 1992; Castro, 2004). Treba imati u vidu da ekonomske ideje nisu univerzalne istine. Prethodno potvrđuju ekonomsko istorijski analitički procesi, koji ukazuju na načine kako su ideje konstituisale *ekonomsku kulturnu modernost* (Castro, 2004). Početkom 80-tih Vorsli je ukazao da je kultura nedostajući koncept u razvojnim studijama, istovremeno UN predstavlja Svetsku dekadu kulturnog razvoja (*World Decade for Cultural Development*) (Munck, 2016). Do kraja 80-tih godina postaje jasno da kultura i razvoj u konceptualnom i javno-političkom smislu moraju biti blisko povezane, odnosno da ekonomski razvoj ne trpi dislociranost od kulturnog konteksta (Munck, 2016). Autor Hawkes (2004, 2013) s tim u vezi ukazuje na neophodnost uključivanja kulture u ekonomsku politiku, objašnjavajući procese kao *veliki kulturni izazov*, na šta se Kočović De Santo (2021a, 2021b, 2021c) nadovezuje oblikovanjem koncepta (razvoj usmeren na život) *life centred development*, kao velike kulturne promene.

Većina pomenutih izazova odnosi se na egzogeni razvoj i njegove posledice, kroz nekritičko prihvatanje “univerzalnih proverenih praksi/uvezenih i primenjenih” koje zemlje u razvoju i nedovoljno razvijene prihvataju da slede kao jedini razvojni put. Prostor za traženje rešenja, leži u činjenici/izazovu, da takav razvoj isključuje endogeni kontekst: autentičnu kulturu koja oblikuje društvene dinamike u okvirima životne sredine.

EKONOMSKO ISTORIJSKE LEKCIJE O INSTITUCIONALNIM PROMENAMA U RESORU KULTURE

Drugi deo istraživanja uključuje istorijsku kritičku analizu modela kulturne politike u Jugoslaviji do danas, sa ciljem razumevanja dobrih endogenih institucionalnih praksi na koje se mogu osloniti promišljanja o budućim razvojnim politikama. Izučavanje istorijskih faza kulturne politike ukazuje na važnost praćenja kulture i njene uloge u ukupnom razvoju. Na osnovu informacija iz tabele 2, kulturna politika u istoriji Jugoslavije do danas izdvajaju se tri značajne faze, koje su imale jak uticaj na današnju percepciju kulture i međusobnih relacija sa ukupnom privredom.

41

Tabela 2. Istorijske faze kulturne politike

Faza	Vreme	Model KP	Podfaza
I Jugoslavija	Od 20v do WWII	Nacionalno emancipatorski monarhija	Srpski i Jugoslovenski identitet
II Jugoslavija	WWII do 90-tih	Državno-birokratski i paradržavni	Agitprop Samoupravljanje Paradržavni Liberalizacija
III Jugoslavija	90-te do 2000-tih	Državno-birokratski	Agitprop treće Jugoslavije

Izvor: Tabela oblikovana na osnovu Đukić (2012)

KP I Jugoslavije

Kulturni život i sadržaji, pre pojavljivanja nacionalnih država, finansiran je mahom od strane mecena, što je impliciralo nestabilno upravljanje kulturom i *ad*

hoc karakter. Sa izgradnjom nacionalnih država, odgovornost za izgradnju kulturnog sistema i nacionalnog identiteta preuzima država.

U fazi I Jugoslavije model kulturne politike je bio *nacionalno emancipatorski*, u monarhističkoj državi. Dve dinastije koje su se smenjivale, koje su imale različite pristupe u pogledu na izgradnju nacionalnog identiteta. Dok su Obrenovići gradili i promovisali srpski nacionalni identitet, Karađorđevići su oblikovali jugoslovenski identitet, koji je pretpostavljao kulturnu unifikaciju i ujedinjenje južno slovenskih naroda. U tom smislu moguće je prepoznati dve podfaze u okviru nacionalno emancipatorskog modela kulturne politike (Đukić, 2012). U 19. veku Srbija u vreme dinastije Obrenović postaje nezavisna država. To je period kada su formirane prve važne institucije kulture⁶. Na osnovu odluke Miloša Obrenovića, prema preporukama iz 1821. državne institucije počinju da prikupljaju, čuvaju i štite antikvitete. U godini 1842. Jovan Sterija Popović, kao Ministar obrazovanja donosi odluku o prikupljanju, beleženju i čuvanju predmeta iz prošlosti (Đukić, 2012). U drugoj dekadi 20. veka, dinastija Karađorđevića otpočinje integrativne procese koji će ujediniti narode Srba, Hrvata i Slovenaca u jedinstvenu državu. To je značilo kulturnu političku unifikaciju, koja je za cilj imala da asimiluje narode u jedan jugoslovenski nacionalni identitet. Kulturna politika u *nacionalno emancipatorskom modelu* dobija nadležnost od strane formalnih nacionalnih institucija, administrativnih tela koja su postala nosioci političke, zakonodavne i finansijske vlasti, za upravljanje kulturom. Politike kulturne unifikacije, često se oslanjaju na strategiju jezičke unifikacije⁷. Mnogi autori na politiku jezičke unifikacije gledaju kao na kulturnu ali i anti-kulturnu strategiju, imajući u vidu da u takvim procesima nestaju jezici i gubi se nematerijalno nasleđe.

U vreme kada nastaje Kraljevina SHS, kasnije Kraljevina Jugoslavije, dešava se proleterska revolucija u Carskoj Rusiji, kao istorijski momentum u kom kulturna politika postaje interesna sfera prve proleterske države na svetu Sovjetskog Saveza (Đukić, 2012). Nastanak nacionalnih država podrazumevao je ogroman uloženi napor u uspostavljanju državnih i para-državnih institucija⁸. Novoformirane institucije otpočinju sa oblikovanjem instrumenata kulturne politike, osnivanjem novih

6 Narodno pozorište, Nacionalni muzej, Narodna biblioteka.

7 Nakon revolucije, Francuska počinje da se bavi kulturnim razvojem, uvođenjem *jedinstvenog jezika* na čitavu teritoriju (Đukić, 2012). Sličan proces se desio u Italiji ali i širom Evrope. U velikom broju slučajeva dijalekti u Italiji nisu pisani jezik, osim u Napulju. Sa strategijom jezičke unifikacije tradicionalni jezici nestaju kao tradicionalna znanja koja su držali

8 Ministarstva kulture, umetnički saveti, Zakoni i dr.

institucija kulture i stručnih tela, koji su ubrzo bili osnaženi da predlažu zakonsku regulative u oblasti kulture, umetnosti, medija, a to sve je uticalo na oblikovanje finansijskih instrumenata kao podrške za kulturne i umetničke aktivnosti (Đukić, 2012). Iz *nacionalno emancipatorske faze* značajan nam je institucionalni doprinos iz obe podfaze, koji se ogleda kroz dva funkcionalna pravca razvoja kulturne politike, reflektovan do danas u relevantnim zakonima koji uređuju resor kulture. “Jedan pravac se odnosio na umetničku produkciju i stvaralaštvo novih kulturnih i umetničkih vrednosti, a drugi se odnosio na kulturna dobra i nasleđe, zaštitu, konzervaciju i upotrebu materijalnog i nematerijalnog nasleđa (Đukić, 2012).”

KP druge Jugoslavije

Faza druge Jugoslavije počinje posle WWII rada i traje do 1992. godine. Ovu fazu karakterišu različite varijacije modela kulturnih politika od *državno-administrativnog* do *paradržavnog modela*, u novoformiranoj posleratnoj socijalističkoj republici. U pogledu na upravljanje, kulturna politika od centralizovanog oblika evoluira do de-etatizovanog, demokratizovanog i decentralizovanog kulturnog sistema, koji je obuhvatao četiri osnovne podfaze.

Prva podfaza *Agitprop*, traje zaključno sa 1953. godinom, koju karakterišu revolucionarne ideje i vrednosti pre nego stvarno znanje u vezi sa kulturom i umetnosti. *U to vreme je kulturna politika centralizovana, državno upravljanje je uključivalo strategije represije i cenzure, koje su vodile autocenzuri; Zadaci u oblasti kulture su formulisani od strane partije, koja je uključivala “agitovanje i propagandu”* (Đukić, 2012). U turbulentnom periodu od 1944. do 1953. godine, odvijaju se događaji koji su uticali na stvaranje državne svojine u Jugoslaviji. Ukazivanjem na dve osnovne činjenice, autor Marsenić (1976) iz ekonomskog ugla pomaže sagledavanju društvenih okolnosti koje su se reflektovale u *Agitprop* podfazi KP. Naime, Marsenić izdvaja na prvom mestu “preuzimanje političke vlasti od strane radničke klase” (Marsenić, 1976), koje je izvršeno “na temelju i u okviru narodnooslobodilačkog rata protiv fašističkih osvajača, na temelju i u okviru oružane borbe protiv nacionalnog izdajništva i reakcione buržoazije” (Kidrič, 1949); na drugom mestu “u borbi za nacionalno oslobođenje i likvidaciju klasne podeljenosti društva, učestvovali su i seljaci koji su od novog društvenog poretka očekivali pravedniju raspodelu zemljišnog fonda, a ne njegovu potpunu socijalizaciju” (Marsenić, 1976). Institucionalne promene koje su omogućile stvaranje svojine nad materijalnim uslovima proizvodnje, bile su mno-

gobrojne⁹ kao podrška strategiji podržavljenja. To je značilo konfiskaciju imovine svih lica koja su tokom rata učestvovala na strani neprijatelja, privatnu imovinu nemačkih državljana koji nisu aktivno učestvovali u NOB, celokupan nemački kapital uložen u preduzeća na teritoriji Jugoslavije i celokupna imovina koju je pre WWII posedovala kraljeva vlada (Marsenić, 1976). U praktičnom smislu, to je značilo da je više od pola zatečenog insdustrijskog kapitala, do kraja 1945. bilo u državnoj svojini (Marsenić, 1976), koje je činilo 89% od ukupno zatečenog industrijskog kapitala (Mišić, 1962). Iste godine stupa na snagu Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji odražava princip da zemlja pripada onima koji je obrađuju, prilikom čega je određen maksimum zemljišta koji može biti u vlasništvu pojedinca¹⁰. Tek nakon imovinske i zemljišne institucionalne regulacije, dolazi na red nacionalizacija, kao transformativni put privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju¹¹, kojom se zaključno sa 1953. godinom najveći deo institucija od javnog značaja podružljava. Novonastala državna svojina, odražava socijalni smisao kroz čestu upotrebu pojma *opštenarodna imovina*, koja predstavlja ekonomsku osnovu ukupne privrede. Prema članu 15. Ustava FNRJ iz 1946. godine državi je obezbedio prirodni monopol „država daje pravac privrednom životu i privrednom razvitku putem opšteg privrednog plana, oslanjajući se na državni i zadružni privredni sektor, a ostvarujući opštu kontrolu nad privatnim sektorom privrede“ (Marsenić, 1976). Prethodno pomenuti prvi Ustav FNRJ trasirao je socijalističko uređenje društva; „vlast radničke klase, bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti; ekonomsko-socijalna i politička prava, slobode, obaveze i dužnosti građana; federativno uređenje; jedinstvo političke vlasti i dr.“ (Kočović, 2004). Na prvom mestu, pomenuti Ustav utvrdio je osnovna ljudska prava, na slobode i rodnu ravnopravnost¹². Sve do 1950. godine, izgradnja

9 Odluka o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, doneta je na zasedanju AVNOJ-a 21.11.1944. godine. Sprovedena je nakon donošenja Zakona o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od juna 1945.;

10 Do 35 ha obradive zemlje (45 ha ukupne) površine za zemljoradnike, odnosno 3-5h za nezemljoradnike. Sve preko je oduzeto i pretvarano u državnu svojinu (49%), a 51% je podeljeno siromašnim bezemljašima (Marsenić, 1976).

11 Zakon o nacionalizaciji prvatnih privrednih preduzeća, donet je krajem 1947. godine, kojim su sva veća preduzeća iz 42 grane privrede (republičkog i regionalnog značaja) i 70% lokalne industrije prelaze u državnu svojinu, uključujući privatne bolnice, bioskope, letovališta, uz postepeno smanjivanje maksimuma zemljišta zaključno sa 1953. godinom (Marsenić, 1976).

12 “Žene su ravnopravne sa muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života; Za jednak rad, žene imaju pravo na jednaku platu kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu; Država naročito štiti interese matere i deteta, osnivanjem porodilišta, dečjih domova, obdaništa, i pravom matere na

političkog sistema počivala je na etatističkoj državi, u funkciji očuvanja tekovina NOB(Kočović, 2004).

Druga podfaza samoupravljanja u kulturi počinje krajem 50-tih godina 20.veka. Osnovna ideja se ogledala u potrebi za demokratizacijom kulture kroz decentralizaciju i deetatizaciju, uvođenjem paradržavnih institucija.Od 1950. godine, *uvidevši da jednoobraznost i uniformnost socijalističkog uređenja neće omogućiti samostalnost i slobodan razvoj zemlje* (Kočović, 2004), Jugoslavija istupa iz tadašnjih “proverenih (socijalističkih) praksi” centralno planske privrede, osvajajući slobodni autonomni razvoj u tržišnom socijalizmu kroz radničko samoupravljanje¹³.

Druga i treća podfaza, podrazumevale su postepeno napuštanje institucija državnog centralističkog socijalizma, i paralelno konstruisanje novih društvenih mehanizama na idejama postizanja širih demokratskih konsenzusa zasnovanih na društvenoj radničkoj participaciji u upravljanju. Temelji radničkog samoupravljanja postavljeni su 1953. godine donošenjem Ustavnog zakona kojim su precizirana osnovna načela društvenog i političkog uređenja zemlje, društvenu svojinu nad sredstvima za rad, pri čemu je pravo na rad prošireno pravom na samoupravljanje u privredi, naroda u opštinama, gradovima, srezovima i resorima (Kočović, 2004).

Demokratija se u radničkom samoupravljanju *pored činjenice da je Ustavni zakon FNRJ definisao kao socijalističku demokratsku saveznu državu ravnopravnih naroda* (Kočović, 2004), prevashodno učitala kroz pokušaje uključivanja što većeg društvenog stratusa u procese donošenja odluka. Na takav način, efekti koji su proizlazili iz sistema odlučivanja, bili su na liniji sa sistemskim razvojnim ciljevima samoupravnog socijalizma.

U dolazećim dekadama 60-ih i 70-ih godina intenzivirana je međunarodna saradnja u kulturi kroz festival, koja se odvija paralelno sa dobrim međunarodnim odnosima na obe strane Gvozdene zavese, ali i sa novouspostavljenim nesvrstanim – zemljama globalnog juga.

plaćeno odsustvo pre i posle porođaja; Brak i porodica su pod zaštitom države; Država zakonom uređuje pravne odnose braka i porodice. Posle zaključivanja braka građani mogu izvršiti i venčanje po verskim propisima; Roditelji imaju prema deci rođenoj van braka iste obaveze i dužnosti kao prema deci rođenoj u braku; Država obezbeđuje ratnim invalidima dostojan život i besplatno osposobljavanje za rad;Deca palih boraca i žrtava rata pod naročitim su staranjem države; Država se stara za podizanje zdravlja naroda organizovanjem i kontrolom zdravstvene službe (...) i drugih zdravstvenih ustanova; Država vodi računa o fizičkom vaspitanju naroda, naročito omladine, radi postizanja zdravlja i radne sposobnosti naroda” (Kočović, 2004).

13 Takav sled implicirao je zaoštavanje odnosa sa Istočnim Blokom.

Posleratna rekonstrukcija institucija, bila je globalni fenomen, praćena nastankom novih država, nacionalnih identiteta i međunarodne saradnje¹⁴. Evropa 80-tih godina prolazi kroz krizu, u pogledu na finansiranje kulture iz javnog budžeta, a pomenuta kriza nastaje kao posledica rastućeg broja novonastalih institucija (Đukić, 2012). Burdijeovi uvidi mogu ponuditi objašnjenja u vezi sa krizom koja je na tragu *favorizovanja razvoja zasnovanog na privatnom vlasništvu*. Upravo 80-tih godina, dolazi do masovnog kreditiranja stanovništva od strane banaka, koje je za cilj imalo da doprinese *izgradnji srednje klase*, da bi ona bila integrisana u ekonomski sistem. Burdijeova objašnjenja su na tragu uloge države u društvenoj konstrukciji tržišta, ukazujući na to da je prelazak u neo-liberalizam doneo društvene kontradikcije (Laine, 2014). Pomenuta kriza je doprinela uspostavljanju novih koncepata zasnovanih na mešovitim izvorima finansiranja kulture, koji su pretpostavljali uspostavljanje javno-privatnih partnerstava.

46

Treća podfaza je *paradržavno* samoupravljanje u okviru koje je kulturna politika vođena kroz samoupravne interesne zajednice (SIZ), kao novoformirane institucije. To je bilao *pseudo-tržišno* ili *paradržavno* upravljanje (Đukić, 2012). Kroz sistem SIZ-ova kao birokratskih organizacija, uspostavljena je alokacija resursa iz profitne ekonomije na relaciji pružaoci-davaoci usluga. Kritično pitanje važno za ovu podfazu bilo je “da li kultura odgovara na realne potrebe društva?” (kao neproduktivna sfera iz tako uspostavljenog sistema alokacije); kao i “da li je u redu da najširi društveni stratus utiče na kulturni sadržaj elitne i popularne kulture?” U Ustavu SFRJ donetom 1963.godine utvrđeni su osnovni nosioci daljeg društvenog razvoja¹⁵. Značajne institucionalne promene nastupaju tokom 1971. kada se amandmanski usavršavao Ustav iz 1963.godine, finalno Ustavom iz 1974. i Zakonom o udruženom radu iz 1976.¹⁶ obuhvaćen je kompletan privredni samoupravni sistem, koji je prepoznao *produktivni i neproduktivni rad* pri čemu su obe vrste bile prepoznate kao društveno koristan rad (Kočović, 2004; Polšek, 1989). Kultura postaje sastavni deo

14 U istorijskom kontekstu perioda II Jugoslavije, prva paradržavna institucija kulturne politike pojavljuje se u Velikoj Britaniji 1946.godine. U Francuskoj, prvo Ministarstvo kulture je osnovano 1959. godine. Andre Malro je predstavio model francuske kulturne politike sa tri osnovne ideje: *globalni prestiž, nacionalna kulturna homogenizacija i demokratizacija*, koja je imala veliki uticaj gotovo na svaku nacionalnu državu u Evropi (Dragičević Šešić, 1981; i Đukić, 2012).

15 *proizvođači, radni kolektivi kao tehničko-tehnološke celine, komune kao teritorijalne organizacije građana i socijalistička društvena svest* (Kočović, 2004).

16 Zakon o udruženom radu iz 1976. godine prepoznao je privredne i neprivredne organizacije – kao organizacije rada.

ukupnog ekonomskog sistema. Doprinos kulture ekonomiji tog vremena ogledao se u oblikovanom radničkom identitetu.

Četvrta podfaza *liberalizacija kulture* počinje krajem 80-tih godina i traje do 1992. godine, koja je zaustavljena građanskim ratom i hiperinflacijom. Autor Polšek objašnjava period kraja treće i četvrtu podfazu, kao sistem veštački uspostavljenih demarkacionih linija između ekonomskog i neekonomskog sistema, kao *lažnu ideološku sintezu* (Polšek, 1989). Štaviše, Polšek oslanjajući se na analizu dnevno-političkih odluka, nudi objašnjenje u vezi sa prelaženjem nevidljivih demarkacionih linija. U periodima ekonomske stabilnosti, represivni aparat je svoj legitimitet gradio na podržavajućim strategijama *prema ideologiji radničke klase*, okrećući ih protiv takozvane društvene inteligencije¹⁷ - koja je populističkom strategijom pretvarana u *neprijatelje radničke klase*; u periodima kriza stratus nisko-kvalifikovane radne snage predstavlja veliku opasnost za vladu kroz moguću opasnost rasta nezaposlenosti ili nižih zarada, pa se tada savezništvo pomere prema inteligenciji (Polšek, 1989). Prethodno je uspostavljalo dihotomnu klasnu demarkacionu liniju. Autor Polšek objašnjava ovaj process kao društveni konsenzus, ili socijalni zakon u socijalizmu integrisan u elastičnost demarkacione linije, *gde je uloga nauke, obrazovanja, kulture, masovnih medija itd. u socijalizmu bila obrnuto proporcionalna ekonomskom prosperitetu*, a kultura je bila politički liberalizovana a ekonomski suzbijajuća kroz instrumente (Polšek, 1989). Ono što je moguće uočiti, jeste briga sistema za očuvanje društvenog mira, odnosno strah od nezadovoljstva radničke klase.

Tokom treće i četvrte podfaze mnoge prethodne odluke koje su donošene subjektivno u planskoj privredi, prepuštene su tržištu, u okviru kog su radne organizacije postale nosioci proste i proširene reprodukcije. Zbog toga su opredeljujuće karakteristike ovih podfaza liberalizacija i de-etatizacija, a to se najbolje uočava kroz istorijsko sagledavanje institucija. Funkcije koje je do tada držala država, prenešene su na para-državna stručna tela, savete i druge novouspostavljene institucije. Iz kritičkih krugova, na paradržavna tela se gledalo kao na profesionalne aparatčike, koji su bili predstavnici radnika i radnih organizacija u određenim segmentima privrede i društva. Kroz delegiranu i decentralizovanu vlast vremenom je uspostavljena kroz SIZ-ove druga država u državi uz ponovnu opasnost uspostavljanja sistema kontrole i cenzure¹⁸.

Kada promišljamo o povratnim spregama odnosa politike, ideologije, kulture i

17 inženjera, doktora i ostalih visokoobrazovanih profesionalaca

18 Intervju sa profesorkom Vesnom Đukić, avgust 2021.

ekonomije, ta refleksija se najjasnije uočava analizom ekonomskih instrumenata kulturne politike. Drugim rečima, na osnovu toga šta i kako je finansirano, omogućava da čitamo ideologiju. S tim u vezi, esencijalno važno je pomenuti da se u vremenskom periodu treće i četvrte podfaze, pored administrativno-budžetskog sistema, pojavljuju tri nova sistema finansiranja kulture *tržišni mehanizam, sistem društvenih fondova i sistem direktnog samoupravnog pregovaranja* (Madžar, Popov, 1968). Logika tržišnog mehanizma nalagala je da radne organizacije u polju kulture treba da počnu da zarađuju na iste načine kao radne organizacije u privrednim profitabilnim delatnostima, što je značilo uvođenje tada i dalje pionirske ideje u socijalističku državu o delimičnoj zavisnosti sfere kulture od tržišnih trendova. Društveni fondovi su direktno ili indirektno pumpani kroz razne ekonomske instrumente (porezi, doprinosi). Delimično su se oslanjali na budžetski sistem, ali na novi način je uspostavljen sistem alokacije finansijskih sredstava. Alokacija je bila fundamentalno drugačija od centralističke administrativno-budžetske logike, tako što je realizovana preko paradržavnih tela, kompetentnih da prate razvoj kulture. U Sistemu direktnog samoupravnog pregovaranja mogle su participirati sve zainteresovane strane za razvoj specifičnih polja ili grana kulture. Konceptualno, ovaj način je pretpostavljao duboko demokratizovane procese, imajući u vidu da je proces pregovaranja mogao trasirati sadržaj na tržištu kulture. Praktično je postojala strana *primaoca kulturnih usluga*, koji su alocirali finansijska sredstva prema institucijama kulture (najčešće drugi privredni subjekti) pri čemu su ujedno izražavali kulturne potrebe prema kulturnim organizacijama – *strana davaoca kulturnih usluga* (Madžar, Popov, 1968; Đukić, 2012).

Periodu radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji divili su se mnogi zapadni teoretičari kao svedoci tog vremena, prepoznajući sistem *kao značajan korak u uspostavljanju tržišnog socijalizma u 60-im godinama 20. Veka* (Bideleux, 1986), u *impresivnom putu razvoja* (Griffin, Bideleux, 1986).

Jedno od pionirskih ekonomskih istraživanja¹⁹ u vezi sa resorom kulture sprovedeno od strane Madžar, Popov 1968. godine zavređuje intenzivno referisanje za potrebe ovog istraživanja, jer oslikava odnos kulture, ekonomije i društva u samoupravnom socijalizmu. Tada je predstavljena kritička ideja *da razvoj kulture u socijalističkom društvu radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji, može biti realizovan kroz tržišni pristup* (Madžar, Popov, 1968). Pomenuto istraživanje promišljajući o ulozi kulture objašnjava da je *kultura integralni deo društvenog bića, a kulturni razvoj je jedna od*

¹⁹ *Kultura kao delatnost i stvaralaštvo u uslovima robne proizvodnje* (Madžar, Popov, 1968)

bitnih dimenzija celokupnog društvenog razvoja (Madžar, Popov, 1968). Od početka 60-tih godina, javne finansije počinju da se izučavaju intenzivnije, kada tradicionalno neprofitabilne delatnosti ulaze u fokus, prepoznate kao osnovni činioци – u širem smislu – celokupnog društvenog razvoja. Radničko samoupravljanje predstavljalo je istorijski pogresivni ekonomski sistem, koji je kroz negaciju robnog karaktera radne snage, doveo do eliminisanja strogog propisivanja cene rada – pri čemu je dohodak *postao sintetički izraz poslovnih rezultata radne organizacije*, gde je svaka isplata ličnih dohodaka, *praćena odgovarajućim doprinosima neprivrednoj sferi* (Marsenić, 1976)²⁰. Tada kultura ulazi u fokus, da podrži i omogući razumevanje šire razvojne paradigme. Razvoj je shvaćen kao ispreplitano polje, povezanih dinamičkih aspekata društva koji je *nošen i orijentisan prema društvenim vrednostima i potrebama* (Madžar, Popov, 1968). Važnost uspostavljenog fokusa na društvenu pravdu, 60-tih godina je bio odraz razvojne politike. Socijalističke dinamike proizvodnje u Jugoslovenskom samoupravljanju, predstavljale su na prvom mestu *nove oblike organizacije društvenog života*, pa tek onda *ekonomskog života*; Ogroman razvojni potencijal sadržan u “socijalističkim proizvodnim odnosima, može se u potpunosti realizovati tek ako se obezbedi odgovarajući razvoj kulture i ako njime bude obuhvaćen svaki radni čovek” (Madžar, Popov, 1968).

Štaviše, “uzme li se oslobođenje rada i čoveka kao krajnji ili najvažniji cilj društvenog razvitka, lako se dolazi do zaključka da u tom procesu kultura zauzima jedno od centralnih mesta; Demokratski²¹ samoupravni mehanizmi su mogli da obezbede svrsishodne, racionalne odluke i optimalni razvoj svih vidova društvenih delatnosti, samo ukoliko počivaju na kompetentnim i odgovornim subjektima političkog života, a takvi subjekti se mogu stvarati i permanentno reprodukovati samo u društvu u kome kultura zauzima visoko mesto” (Madžar, Popov, 1968). Moguće je jednostavno zaključiti da je kultura držala značajne progresivne i transformativne kapacitete za čitavo društvo.

20 To je impliciralo da u godinama stagnacije raste učešće neprivrednog sektora u odnosu na privredni u raspodeli dohodka, kao koncentrisana sredstva budžetskih i viškova u fondovima planski prikupljena; lični dohodak namenjen kolektivnoj potrošnji, trebalo je usmeravati investiciono, kako bi bili održiviji; Zakonske obaveze su nametale „troškove“ radnim organizacijama i neelastičnost cene uz njeno povećavanje (Marsenić, 1976).

21 Demokratski smisao samoupravljanja ispoljava se pre svega u nastajanju da se u proces donošenja bitnih društvenih odluka uključe najširi slojevi društva i da efekti tih odluka budu u skladu sa osnovnim ciljevima socijalističkog razvoja (Madžar, Popović, 1968).

KP III Jugoslavije i savremeni kontekst

Faza treće Jugoslavije počinje posle 1992.godine i traje do 2000. godine. Model kulturne politike je varijacija *državno-birokratskog* u socijalističkoj republici, gde je upravljanje kulturnom politikom ponovo centralizovano. U literaturi autori često ovu fazu označavaju kao *Agitprop Treće Jugoslavije*, gde je osnovna ideja KP bila agitovanje novih nacionalnih vrednosti datih od strane formalnih političkih elita u novoformiranoj Jugoslaviji (kasnije Srbija i Crna Gora) (Đukić, 2012). Kulturnu politiku III Jugoslavije, karakteriše diskontinuitet, sličan posleratnom uz retrogradne procese koji su se odnosili na centralizaciju.

Dok je pad Belinskog zida 1989. najavio ideološku unifikaciju nestankom Gvozdene Zavesne, u Jugoslaviji je počeo građanski rat koji je odložio period tranzicije za 10 godina. Reforme u kulturi počinju nakon političkih promena 2000.godine, kada se uspostavlja ponovo nakon dve decenije participacija u kulturi od strane privatnog i civilnog sektora. Međutim, period nakon 2000-tih nije doneo podršku za izgradnju sistema i demokratskih institucija, koje bi bile odraz kulturnih vrednosti, približavajući politiku društvenom konstrukt²².

Savremeni model kulturne politike određen je istorijskim kontekstom, zakasnele tranzicije, tranzicije u toku, post-tranzicionih izazova koji su reflektovani u sistemu kao celini i njegovim pojedinačnim sastavnim delovima. Zbog istorijskog konteksta, Srbija je zemlja suočena sa stanjem permanentne krizeu objektivnim sistemskim neizvesnostima, kulturnom konfuzijom i pritiscima. Zbog prethodno navedenog istorijski do danas, reflektuju se posledice zakasnele tranzicije, kao ishoda neo-liberalno trasiranih institucionalnih okvira. Ministarstvo kulture sa stručnim komisijama, je nadležno za konkurse programa i projekata za sufinansiranje u oblasti kulture, od 2001. godine. Česte političke promene, partijsko delegiranje i imenovanjena nivou organa vlasti, dovele su do radnih fluktuacija u institucijama kulture, što predstavlja najveći izazov uspostavljanju sistema dugoročnog i strateškog planiranja u oblasti kulture, *koji kao instrument vođenja kulturne politike u Srbiji nije prisutno* (Đukić, 2012). Iako ne dolazi do ideološkog diferenciranja, pri-

22 Nije došlo do istinskih sistemskih promena, koje bi onemogućile da sa svakom promenom vlasti dolazi do krize u institucionalnom sistemu; nije došlo do demokratizacije kulturne politike, ne postoje javne debate ni javni programi – odlučivanje je ponovo vraćeno u ruke ministru; Ne postoji ni program privatizacije, ni decentralizacije, ni podrške kulturnim industrijama; Nisu doneti ni odgovarajući “sektorski” zakoni, a još manje programi intersektorskog povezivanja i delovanja u kulturi; (Dragičević Šešić, 2005) <http://www.b92.net/specijal/5.oktobar/kultura.php>.

likom partijko-političkih promena od 2000-tih do danas, periodi diskontinuiteta se skraćuju na trajanje mandata. Politički konzervatizam postavlja nove demarkacione linije između nacionalnih (identitet, crkva, tradicija, religija) i evropskih vrednosti, za značajnom kontrolom kroz televizijske kanale sa nacionalnim frekvencijama i ostale masovne medije. Tako uspostavljen propagandni mehanizam represivnog aparatusa, pasivizira društvo uvodeći ga u apatiju, istovremeno udaljavajući od realnog života i kritičkog razmišljanja. Sa jedne strane u toku je stimulacija novih vrednosti koje rekonstruišu i redefinišu relaciju prostor/identitet, koji se guši pred liberalno-tržišnim dikursom i jednoobraznim narativima u javnoj sferi, usklađen sa potrebama formalnih nosioca političke moći.

Svaka kulturna politika je nošena različitim interesima, koji mogu biti percepirani kao ekspresije vladajuće klase, iz koje proizlaze državni ideološki politički i ekonomski ciljevi, a koju su neretko pod jakim uticajem međunarodnih tela i interesnih grupa. “Kulturu odlikuje raznolikost koju je potrebno sačuvati uprkos tome što ona predstavlja prepreku širenju moderne post-industrijske civilizacije; Odatle se može zaključiti da su kultura i civilizacija dva suprotstavljena fenomena, te da u toj bici EU svojim članicama na osnovu načela kulturnog suvereniteta, preporučuje da naročito štite kulturne diverzitete malih i izolovanih sredina i društvenih grupa (Đukić et. al., 2017).”

U kriznim vremenima, pokušava se kroz narative formalne vlasti kontrolisati trenutak u kojem se pojavljuje svest kritične mase o suštinski važnim pitanjima (Kočović De Santo, 2021). Prethodno je na tragu Fergunsonove *anti-političke mašine* fokusirane na elemente diskursa moći, koji vodi razvojnim egzogenim intervencijama sa neočekivanim ishodom. On objašnjava kako “nezavisna i objektivna tela” poput Svetske Banke, na osnovu svojih “objektivnih” procena sastavljaju preporuke/očekivanja (za države u razvoju), koje delegiraju na izvršenje formalnim nosiocima vlasti ojačavajući im na taj način uticaj (Ferguson, 1996), učvršćujući dinamiku nepromenljivih formi neo-kolonijalne hegemonije (Kapoor, 2008).

ZAKLJUČAK

U radu je bilo moguće sagledati snažan odnos između kulturne i ekonomske politike, ideologije, sistema, države, uzimajući u obzir istorijsku analizu institucionalnih promena u resoru kulture kroz fokus na modele kulturnih politika i institucionalne promene u prepoznatim fazama i podfazama.

Povezanost upravljačkih načina, javnih praktičnih politika je usko povezana sa ekonomskom politikom i institucionalnim promenama kroz vreme, a sve je imalo odlučujući uticaj na današnji kontekst.

Posebna pažnja u radu data je analizi modela kulturne politike faze Druge Jugoslavije. Ukrštajući specifičnosti podfaza sa makro institucionalnim promenama u okruženju, prevashodno kroz Ustav i prateće zakonske promene, koje su implicirale društveno-ekonomske promene, radničko samoupravljanje u Jugoslaviji je prema svim svojim karakteristikama predstavljalo inovativan pristup upravljanja ekonomskim i kulturnim razvojem u tržišnom socijalizmu.

Uprkos kritikama usmerenim na radničko samoupravljanje u kulturi na tragu *nedemokratskog*, zbog činjenice da je nastao u jednopartijskom sistemu on je uključivao prose demokratizacije, decentralizacije i deetatizacije u upravljačke procese, više nego u bilo kom drugom istorijskom periodu imoguće ga je odrediti kao poslednju liberalnu fazu našeg društvenog razvoja. Kritike na tragu koncentracije birokratskih moći aparata na osnovu intervjua i diskusije sa Đukić (2021), koje su proizlazile iz statusa samoupravnih interesnih zajednica, kao jedinog medijatora i arbitra u procesima alokacije i razmene se uvažavaju, zbog činjenice da se moć centralizovana u decentralizovanom sistemu u okviru SIZ-ova, pretvarajući sistem kulture u "paralelnu državu". Kritike iz ekonomskih krugova na samoupravni sistem, idu u pravcu nedovoljno efikasne alokacije dobiti na neophodnu amortizaciju sredstava za rad, koja je polako jela kapitalnu esenciju, omogućena procesima direktnog odlučivanja o raspodeli dobiti.

Zajedničko nasleđe znanja o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji, predstavlja opšte endogeno znanje, koje je u radu analizirano kroz resor kulture i kulturne politike. Kao takvo, ono je značajno za buduća promišljanja u vezi sa neophodnim progresivnim radikalnim sistemskim promenama prema novim formatima participativnog upravljanja, referendumskog odlučivanja sa ciljem uvođenja direktne demokratije u procese odlučivanja. Pre svega, samoupravljanje je aktuelizovano kroz digitalno platformsko zadrukarstvo koje ima rasteći trend na međunarodnom nivou, posebno rezilijentno kao poslovni model u kriznim trenucima. Final-

no, istorijsko ekonomske lekcije i znanja o samoupravljanju u kontekstu budućeg promišljanja o makroorganizacionom institucionalnom ambijentu su značajna, jer daju praktične obrise na osnovu istorijskih smernica, o tome kako upravljati zajedničkim dobrima, javnom i društvenom svojinom, koja trpi velike pritiske u savremenom dobu. Korak dalje, radničko samoupravljanje nudi refleksiju o važnosti procesa podruštvljenja i društvenog vlasništva nad strateškim resursima, meritornim dobrima redefinišući javni značaj i sferu.

Na kraju, uzimajući u obzir ovo istraživanje, a na tragu Burdijeovog ugla o evoluciji kapitala u simbolički kapital gde esencijalnu ulogu u ukupnoj ekonomiji imaju jezik, simboli, društvena značenja, moguće je zaključiti da je progresivni i transformativni potencijal kulture ogroman i danas, samim tim i njena uloga u budućim promenama. To trasira put narednim istraživanjima koja će dodatno produbiti diskusiju prema (istorijskim) transformativnim potencijalima kulture, kao nosiocu ideologije i vrednosti u budućim ekonomskim sistemima. To će značiti ukrštanje teorijsko-praktičnih pretpostavki koje dolaze iz (kulturnih) teorija vrednosti, neo-klasičnim vs. postkejnzijanskim heterodoksnim teorijama. Takav metodološki postupak će produbiti promišljanju o ekonomskim alternativama i budućim institucionalnim promenama zavisnim od ideologije i vrednosti u pogledu na: funkcije ekonomije, gde centralno mesto zauzima društvo, kultura i životna sredina, što traži redefinisavanje u pogledu na ulogu novca – *kao javnog resursa*, izvore finansiranja javnog vs. privatnog duga i dr. Referisanje na post-kejnzijansku i heterodoksnu ekonomsku teoriju (kreiranje javnog novca i javna potrošnja) vs. neo-klasičnom promišljanju (poreski sistem i privatni dug) suočava nas sa pitanjem: Da li (jedino u potpunosti) poreski sistem finansira javnu potrošnju (javni sektor, usluge, neplaćeni i nemonetarizovani rad) ili javna potrošnja stvara noćanu masu? Na tragu ovih odgovora biće omogućen process dekolonijalizacije ekonomskih znanja, kroz traženje uporišta u ekonomskim teorijama van neo-klasične opšteprihvaćene ekonomske teorije.

ZAHVALNICA

Rad je finansiran od strane Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja.

LITERATURA

- » Althusser, L. (1971), *Ideology and Ideological State Apparatuses*, in *La Pensée*, : Lenin and Philosophy and Other Essays, Monthly Review Press <http://www.csun.edu/~snk1966/Lous%20Althusser%20Ideology%20and%20Ideological%20State%20Apparatuses.pdf>
- » Bideleux, R., (1986) Ch 11: Yugoslavia, Hungary and the Vicissitudes of Market Socialism, in *Communism and Development*, 1st Edition., London: Routledge, p. 328. [Online]. Available: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315780627/communism-development-routledge-revivals-robert-bideleux?refId=a07a9c36-85d5-4536-a6e0-11b039c0d657>
- » Castro, C, J. (2004) Sustainable Development: Mainstream and Critical Perspectives, *Organ. Environ.*, vol. 17, no. 2, pp. 195–225, Jun. 2004, doi: 10.1177/1086026604264910.
- » Dragičević Šešić, M. (1981) Institucionalni sistem kulturne politike Francuske, magistarski rad, FDU, Beograd
- » Đukić, V. (2012), *Država i kultura: Studije savremene kulturne politike*, Beograd: Institut za pozorište film i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti
- » Đukić, V., Đurić, B., Volić, I., Kočović De Santo, M., Vićentijević, D., Đurić, U., (2017), *(Ka)Ko smo: studije kulture pamćenja i politike identiteta u Srbiji*, Fakultet Dramskih Umetnosti, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd str: 1-357.
- » Escobar, A. (1992) Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements, *Soc. Text*, no. 31/32, p. 20, 1992, doi: 10.2307/466217.
- » Ferguson, J. (1996) *The Anti-Politics Machine “Development,” Depoliticisation, and Bureaucratic Power in Lesotho*, 3rd ed. the University of Minnesota Press, 1996.
- » Griffin, K., Bideleux, R. (1986) Communism and Development., *Econ. J.*, vol. 96, no. 381, p. 240, Mar. 1986, doi: 10.2307/2233448.
- » Hawkes, J. (2013) *Shaping Policies: Culture-Sensitive and Context-Based Policies In Sustainable Development*, presented at the International Congress, “Culture: Key to Sustainable Development”, Hangzhou, China, Available: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/Jon_Hawkes_social_cohesion2.pdf

- » Hawkes, J. (2004) *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning*. Melbourne: Cultural Development Network: Common Ground
- » Jessop, B. (2016) *The State: Past, Present, Future*. Malden, MA: Polity Press
- » Kapoor, I. (2008) *The Postcolonial Politics of Development*. London; New York: Routledge
- » Kidrič, B. (1949) *O izgradnji socijalističke ekonomike FNRJ*, V kongres KPJ, str. 593, Beograd
- » Kočović De Santo, M. (2019), *Cultural-political ecology and degrowth as framework for the narrative of activism in the internet space*, presented at International Conference New Horizons: Culture, Arts and Media in the Digital Environment, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade
- » Kočović De Santo, M. (2020a), Rast i Odrast: Ekonomski stub kao pretnja kulturnoj i ekološkoj održivosti javnih i zajedničkih dobara (komonsa), Zbornik Instituta za radio, tv, pozorište i film, FDU, str: 125-142. Beograd
- » Kočović De Santo, M. (2020b), Smena ekonomskih ciklusa uslovljena neekonomskim faktorima – nada u rešenja sa periferije, In: *Black Swan in the World's Economy*, str: 52-81. Institut ekonomskih nauka: Beograd
- » Kočović De Santo, M. (2021), Platformske zadruge kao šansa za (post-kri-znu) transformaciju tržišta kulture, u: *Digitalni horizonti kulture, umetnosti i medija*, Institut za pozorište, film, radio i televiziju FDU i CLIO, str: 328-344.
- » Kočović De Santo, M. (2021a) *Eco-cultural Aspects of Degrowth - The Story of Decolonisation of Colonial Mentality*, presented at the International Conference: Building Alternative Livelihoods in Times of Ecological and Political Crisis of degrowth, organized by degrowth research networks, the International Society for Ecological Economics, and the European Society for Ecological Economics, at the University of Manchester, UK, 6th of July
- » Kočović De Santo, M. (2021b) *Escaping development hegemony towards the life-centred development*, presented at the 8th Degrowth International Conference: Caring communities for radical change, 24th – 28th August, The Hague, NL
- » Kočović De Santo, M. (2021c) *Social movements as living labs of conviviality and their (in)formal transnational context in the Balkans*, presented at the International conference Conviviality, organized by The Political Ecology

Research Centre at Massey University and the Centre for Space, Place & Society at Wageningen University <https://www.youtube.com/watch?v=CN-gTTVI0y58&t=3s>

- » Kočović, D. (2002) *Razvoj Socijalne Politike Jugoslavije*, II dopunjeno izdanje, Udruženje stručnih radnika Socijalne zaštite Republike Srbije, Beograd 1-259.
- » Kothari, A., et al. (2019) *Pluriverse: A Post-Development Dictionary*, <https://degrowth.org/2018/04/14/new-book-pluriverse-a-post-development-dictionary/>
- » Laine, M., Christoforou, A. (2014) *Re-Thinking Economics: Exploring the work of Pierre Bourdieu*, Routledge, Taylor and Francis Group <https://www.routledge.com/Re-Thinking-Economics-Exploring-the-Work-of-Pierre-Bourdieu/Christoforou-Laine/p/book/9781138226760>
- » Madžar, Lj., Popov, S. (1968) *Kultura kao delatnost i stvaralaštvo u uslovi-
ma robne proizvodnje*, Jugoslovenski Institut za Ekonomska istraživanja, (IEN), (CEI), Beograd.
- » Marsenić, D. (1976) *Razvoj i Problemi Privrednog Sistema Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd
- » Mišić, D. (1962) *Ekonomika Industrije Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd
- » Munck, R. (2016) *Critical Development Theory: results and prospects*. https://www.researchgate.net/publication/315729676_Critical_Development_Theory_results_and_prospects
- » Polšek, D. (1989) *Cultural policy in SFRY*, Unesco odeljenje za kulturni razvoj i kulturnu politiku, Zagreb https://www.academia.edu/6219764/Kulturna_politika_u_Jugoslaviji_UNESCO_1989_
- » Prnjat, B. (2007), *Uvod u kulturnu politiku*, Novi Sad: Stylos
- » Rist, G. (2010) *The history of Development: from Western Origins to Global Faith*, 3. ed., 2. impr. London: Zed Books
- » Sachs, W.(2010) *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books, London
- » Vićentijević, D. (2021), *Značaj organizacione strukture za strateško upravljanje kulturno turističkih ruta koje prolaze kroz Unesco lokalitete*, doktorska disertacija, Beograd: Univerzitet Umetnosti, Fakultet Dramskih Umetnosti